

Hungarológia, nemzetkép, Közép-Európa

KISS GY. CSABA

Talán nem túl merész az a jóslat, miszerint a 2000. milleniumi esztendő a hungarológia számára fontos mérföldkönek fogják tekinteni. Kulcsár Szabó Ernő – bizonyára akarva és akaratlanul is – olyan tanulmányt tett közzé a Tiszatáj márciusi számában, amely kiváltképpen alkalmas vitaindításra. Olyan szempontokat vetett föl, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a továbbiakban. Lehet vele egyetérteni, lehet kifogásolni gondolatmenetének egészét vagy egyes részeit, azt azonban semmiképpen nem lehet elvitatni dolgozatától, hogy alapvető kérdéseket fogalmazott meg e szakterület elméleti hátterével, jelenlegi helyzetével és jövőjével kapcsolatban.

Nem kevesen vagyunk – bár korántsem elegenden –, akik „alkalmazott hungarológiai” tevékenységet végzünk külföldi egyetemeken; meglehetősen különböző körülmények között, más-más befogadói közegben. Ezeknek a tapasztalatoknak a földolgozásában a magyar kultúra és a történelmileg eltérően kondicionált befogadói kultúrák kölcsönviszonyainak a föltárásában nézetem szerint elég számottevő a lemaradásunk. Nyilvánvalóan értelmetlen az elméleti megközelítés és a pragmatikus gyakorlat oly szétválasztása és szembeállításra, amely szinte két, egymástól független dimenziót föltételez, mintha az elméleti megfontolások nem érintenék például az oktatás napi gyakorlatát. Persze ilyenkor rögtön felvetődik a kompetenciák és a szakmai, valamint az oktatásirányítási intézmények szerepének a kérdése, továbbá esetleges átalakításuk lehetősége, és ennek mindig vannak költségvetési vonzatai. De úgy gondolom, a szakmai vita folytatása elodázhatatlanul időszerű.

Abban föltétel nélkül igaza van Kulcsár Szabó Ernőnek, hogy az irodalom- és nyelvtudomány, néprajz és művelődéstörténet sajátos együttesként, komplex összeműködéseként fölfogott hungarológia (bizonyos tekintetben: „nemzeti kultúratudomány”) elméleti alapjainak a kimunkálása nem követte kellő ütemben a XX. századi kultúratudomány új fölismeréseit. Úgy gondolom, az sem vitatható, hogy a magyar kulturális sajátosságok mibenléte (történetileg változó alakzataival) csak más kultúrákkal szembesítve, azokhoz képest határozható meg, figyelembe véve a kultúraközi folyamatokat.

Rövid hozzászólásomban nem kívánok a hungarológia meghatározásának problematikájával foglalkozni (hogy mennyiben tekinthető részdiszciplínának vagy tudományágak közti határterületnek), bár azt az el-

különítést fontosnak tartom, amely az ún. belső és külső hungarológiáról beszél. Nagyon érzékletesen mutatta be ezt a különbséget gyakorlati példakkal Rákos Péter (Hungarológia, 2000/1–2.). Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvű közegben művelt hungarológia nem állandóan és nem úgy szemléli önmagát egy másik kultúra szünet nélkül jelenlévő tükrében, mint az anyanyelv határain túl művelt vagy oktatott magyarságtudomány.

Rövid hozzászólásomban két kérdéskört szeretnék érinteni, épp az „interkulturális hungarológia” területéről, a saját és az idegen (másik) kultúra közötti erőtér két vonatkozását: a nemzeti önkép megismertetését, illetőleg a magyar kultúra sajátos areális (térségi) kapcsolathálózatát. Kétségtelen, hogy a század végén a hungarológiának (magyarságtudománynak) nem lehet megmaradnia abban a tudományszakokat fölösztó logikában, amely majdnem kizárólag a modern filológia keretébe szorította (a külhoni magyar tanszékek programja többnyire ehhez a fölfogáshoz áll közel). Azokkal értek egyet, akik jóval szélesebb kör figyelembevételét tartják szükségesnek, tehát tágítani óhajtják a hungarológiát többek között a politikatudomány, szociológia, kulturális antropológia, jogtudomány bizonyos ismeretanyagának fölvételével.

A hungarológia – különösen ha magyarságtudománynak hívják – óhatatlanul ki van téve politikai-ideológiai értelmezéseknek, hiszen olyan kérdésekhez fűzi szoros kapcsolat, mint a nemzet- vagy országkép, nemzeti identitás, véltnek vagy valósnak föltételezett nemzeti karakter. Jellemző, hogy intézmény nevében a második világháború után először 1969-ben Jugoszláviában jelent meg a *hungarológia* szó. Ismeretes tény, hogy a kommunista totalitarizmus Magyarországon nem tudta az állami ideológiában úgy érvényesíteni a hagyományos magyar nacionalizmust, mint azt például a ceausescui Románia vagy a zsvikovi Bulgária. Ezért csak a diktatúra fellazulása idején – a nyolcvanas évek közepétől – vált lehetővé a tudományos életben a hungarológia „újrahonosítása”. Azonban továbbra is kísértett az ideologizáltság szelleme. Mind a nemzeti narratívaként elgondolt történelem és kultúra, mind a magyarságtudományt eleve fölöslegesnek tartó szemlélet sok zavart okozott.

A „külső hungarológia” egyik fontos föladatának tartom a magyar nemzeti önkép (történetileg változó tartalmainak és formáinak) megismérését és megismertetését. Jellegzetesen tudomány- és kultúraközi területről van szó. Hiszen foglalkozott és foglalkozik nemzetképek kutatásával az irodalmi komparatiztika, a szociálpszichológia, a politológia és a kulturális antropológia, a történeti szociológia egyaránt. Különböző szövegekből, különböző módszertani eljárásokkal lehet rekonstruálni azt a ké-

pet (pontosabban képeket), amelyet önmagáról alkotott a magyar kulturális közösség. Az előítéletekkel és sztereotípiákkal foglalkozó szociálpszichológiai kutatásokból tudjuk, hogy az önkép, az önmeghatározás mindig a mi-csoport és az ők-csoport képének kölcsönös föltételezettségén alapszik. Vagyis nincs autosztereotípa heterosztereotípa nélkül, a saját identitást csak másikhoz képest lehet megfogalmazni. A magyar nemzeti önkép vonásai egyszerre állítanak és tagadnak valamit. Az ilyen bilaterális oppozíciókban képzelődő mi- és ők-kép alaposan megvizsgálandó a magyar kultúra mindegyik kapcsolatában. Arról sem lehet természetesen megfeledkezni, hogy közöttük dinamikus kölcsönhatás érvényesül, mintegy kettős tükörről beszélhetünk, visszahat ránk az a kép, amelyet ők formálnak rólunk – és viszont.

Ha a nemzetkép-vizsgálatok gyakorlati vetületét nézzük, egyértelmű, hogy a globálissá váló nemzetközi gazdasági és információs kapcsolatokban hihetetlenül nagy ennek az elméleti kutatási iránynak a jelentősége. Bizonyára ennek a kihívásnak akar megfelelni a közelmúltban a Miniszterelnöki Hivatal mellett létrehozott Országimázs Központ. Ugyanakkor az is köztudomású, hogy a magyar – és közép-európai – történelmet a modern korban végigkísérte – és kíséri – a nemzet kétféle természetének, mondhatjuk így, területi különbözősége. Vagyis ország és nemzet, politikai-területi és anyanyelvi-kulturális közösség között igen jelentős a különbség. Nem egyszerű tehát magyar országismeretet tanítani külföldön, mert az ország- és nemzetfogalom eme feszültsége nem tekinthető csak történetinek.

Nyilvánvalóan fölvetődik a kulturális közösség önképével és a más közösségek róla alkotott képével kapcsolatban az a dilemma is, hogy miképpen lehet rögzíteni a sztereotípiák módosulásait, néha lassabb, néha gyorsabb változásait, különös tekintettel a modern nemzetet megelőző, illetve a megkonstruálását követő korszakokra. Mivel megkérdézhajjuk, mi is volt az a kulturális közösség, amely önmagáról ezt vagy azt a képet kialakította.

Kultúratudományi megközelítésből a nemzet sajátos kulturális jelrendszernek tekinthető. Egy olyan kulturális kódról beszélhetünk, amelynek szimbólumok, szimbolikus narratívák az elemei, más megközelítésben pedig bizonyos alakzatok, kulcsszavak, melyek megismeréséhez és értelmezéséhez nem elegendő a nyelvi kompetencia. Itt interkulturális közvetítésre van szükség. Ha nem is föltétlenül olyan gyakorlati kurzusokra, amilyeneket az üzleti világ szereplői számára szoktak szervezni, de mindenképpen magyarázatra, a magyar kollektív emlékezet fontos he-

lyeinek bemutatására. És ebben a tevékenységben is mindig az illető kultúra szempontjai szerint kell eljárni. Meglehetősen furcsa volt például a millicentenárium évében szlovákul olvasni a magyarok honfoglalásáról föltehetőleg nyugati olvasók számára készült szöveget. Tudnivaló ugyanis, hogy a szlovák nemzeti önismeret – különösen az 1918-as állami szétválás után – Árpád magyarjainak megérkezését a Kárpát-medencébe nemzeti katasztrófaként tartja számon. És ilyen esetekben természetesen botor dolog valaminő, népektől és kultúrától független történelmi igazságra gondolni, annak szellemében kísérletet tenni az esemény megvilágítására. El kell fogadni, hogy mind a magyarok, mind a szlovákok körében mitizált képek élnek a múltból, általában a XIX. században készült, a modern nemzet célkitűzéseinek megfelelő konstrukciók.

A szomszédok tekintetében föltétlenül igaz Szegedy-Maszák Mihálynak az a nyomatékkal említett megjegyzése, miszerint a magyar önkép és az általuk rólunk alkotott kép között nemegyszer óriási a különbség. Az újkori történelmet illetően gyakran egymással szöges ellentétben lévő magyarzatokról van szó, ami természetesen elsősorban az egymást kizáró, egymás rovására megvalósítható nemzetállami törekvésekből következik. Ismeretes, hogy a történelmi Magyar Királyságnak és az 1918 utáni Magyarországnak több szomszédos nép nyelvén nem ugyanaz a neve (szlovákul például: Uhorsko – Madarsko).

A magyar kultúra kódjának értelmezése szomszédaink világában egyszerre mutatja a nemzeti önszemlélet – nyilvánvalóan egymástól nem független – hasonló struktúráit, valamint az egymásról alkotott negatív sztereotípiákat, ugyanazoknak az eseményeknek vagy történelmi szereplőknek ellentétes értékelését. a hungarológia történelmi dimenziójában mindig szem előtt kell tartani ezt a kettősséget. A régi Magyarországról, a valahai közös hazáról talán a két nemzeti narratíva egyoldalúságát egymás mellé helyezve lehet olyan kultúráközvetítő aktust végrehajtani, amely kellő kiindulópont lehet a kölcsönös empátiához. egyszerre szükséges bírálni a modern nemzetté válás időszaka előtti Magyar Királyságról mint kizárólag (etnikai értelemben) magyar országról forgalomban lévő ideológemát és az „ezer- vagy nyolcszáz éves elnyomásról” formált nagyhatású nemzeti mítoszt (a szlovákoknál vagy a horvátoknál).

Közép-Európáról szólva nem kívánok véleményt mondani itt sem kontinensünk regionális tagolásának lehetőségeiről, sem pedig a magyar kultúra sajátos, e térség múltjából következő vonásairól. Csupán arra kívánok utalni, hogy Magyarországot XX. századi történelme alapján az euroatlanti civilizáció központjaiban gyakran egy nagyobb egész része-

ként szemlélik. E megközelítés szerint Magyarország ahhoz az európai övezetbe tartozik, ahol az első világháború után sem teljes értékű demokrácia, sem színvonalas gazdaság nem jött létre, ahol elmaradottság és türelmetlen nacionalizmus volt jellemző, így még a szovjet expanzió is jelenthetett valaminő „előrehaladást” e térségben a második világháború után. A kommunizmus évtizedei alatt pedig elsősorban három ország népe bizonyította ebben az övezetben szabadságvágyát: Magyarország (1956), Csehszlovákia (1968), Lengyelország (1980).

Kulturális örökségünk, nemzeti önképeink számos hasonlósága és kapcsolataink gazdag hálózata is aláhúzza ennek az areális megközelítésnek a fontosságát. Nem egy kulturális jelenség (a tragikus nemzeti önszemlélet például, vagy meghatározó szellemi teljesítmények recepciójának a története) egy közép-európai vagy kelet-közép-európai paradigmát rajzol meg. Az európai fejlődésen belül egy sajátos változatot. A hungarológia – függetlenül a magyar nyelv finnugor mivoltától – nem hagyhatja figyelmen kívül ezt az összefüggésrendet. Nyilvánvaló, hogy nem lehet megérteni a szlovák történelmet (és kultúrát) a magyar nélkül, s elmondhatjuk ezt a horvátról, a szerbről, a románról is. De ez fordítva is igaz. Magyarország, a régi – ismétlem – nem csak magyar ország volt. A kulturális szimbiózis gazdag példatára szintén része a hungarológiának, hiszen ebben a többnyelvű országban létezett egyfajta multikulturalitás *avant la lettre*.

Véleményem szerint a hungarológiának e közép-európai dimenzióját kimunkálni fontos feladata a közeljövőnek. Abban az értelemben, hogy szűkebb és tágabb szomszédságunkban, Közép- és Délkelet-Európában tudatosabban és módszeresebben kellene törekedni a hungarológiai műhelyek erősítésére. És abban az értelemben is, hogy gyakran több eredménnyel tudjuk megmutatni nemzetünk és országunk képét, ha e közép-európai paradigma részeként keresünk magunknak nyilvánosságot a nagyvilág színpadán.

A minap egy lengyel kultúrdiplomata magyarázta nekem, hogy a lengyel kultúra külföldi terjesztésében egyre kevésbé tartják alkalmasnak az egyetemi szlavisztikai kereteket, sokkal fontosabbnak látják a nyelvrokonság összefűző tényeinél a kulturális és mentalitásbeli hasonlóságot, hagyományaik és szellemiségük közép-európai jellegét.